

UNA POPOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

ESSE I IDENTITET: SVETI AVGUSTIN O BIVSTVOVANJU

Sažetak: Metafizička misao sv. Avgustina orijentisana je oko pojma *esse*, odnosno oko pojma bivstvovanja. Ovaj pojam Avgustin koristi kao filozofsku naznaku za samog Boga, ali ga takođe primenjuje i na stvorenja. Višeznačnost pojma *esse* u centru je razmatranja u radu: ona se analizira kako u pogledu na Boga kao referenta ovog pojma, tako i u pogledu na poreklo njegove konstitucije u ljudskom razumu. U radu zastupamo tezu da je višeznačnost ključna i konstitutivna odlika Avgustinovog pojma *esse*, kao i da je, posledično, identitet božanskog *esse* njen uslov mogućnosti.

Ključne reči: *esse*, identitet, sv. Avgustin, bivstvovanje, višeznačnost

Filozofska misao svetog Avgustina nesumnjivo je jedna od prelomnih tačaka preobražaja antičke filozofije u okvirima novog hrišćanskog svetonazora. Kao retko koji filozof ovog perioda, sveti Avgustin je sopstvenim misaonim naporima temeljno oblikovao novu i preoblikovao staru paradigmu filozofije, otvarajući tako prostor unutar kog će se kretati veći deo srednjovekovnih filozofskih napora. Često su Avgustinovi spisi polemičkog karaktera, pri čemu njegova kritička oštrica nije usmerena samo na „jeretičke” pozicije unutar samog hrišćanstva, već i na uže filozofske pozicije nasleđene iz antike. Na osnovu takve strategije moglo bi se zaključiti da za Avgustina filozofske pozicije, kao i one koje pretenduju na hrišćanski karakter, jednako zaslužuju preispitivanje i problematizaciju od strane hrišćanski opredeljenog mislioca, budući da jednako mogu da usmere dušu ka ispravnom ili pogrešnom razumevanju stvarnosti.

Avgustinova sklonost filozofiji nije tajna – njegov *credo*, razumeti da bi se verovalo i verovati da bi se razumelo² – svedoči da za ovog mislioca pozicija božanskog otkrovenja i pozicija prirodne upotrebe razuma, ovaploćena u filozofiji, ne isključuju jedna drugu, već zapravo tek zajedno omogućavaju

¹ E-mail adresa autorke: unapopovic@ff.uns.ac.rs

² Up. Augustin, A., „O slobodnoj volji”, u: S. Kušar (ur.), *Srednjovekovna filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 126; Peters, J. R., *Logic of the Heart, The: Augustine, Pascal, and the Rationality of Faith*, Baker Academic, 2009, str. 60-61.

ljudskom biću da istinski zahvati smisao i srž sopstvenog postojanja. Naznačena ravnopravnost dveju pozicija data je tek za čoveka, budući da se po svom poreklu znanje poteklo od božanske objave i ono poteklo od saznajnih sposobnosti čoveka razlikuju kako po svom sadržaju, tako i po svojoj istinitosti i legitimitnosti. Ipak, za samog čoveka ove dve pozicije predstavljaju dve jednako otvorene mogućnosti, kojima on može, ali ne mora pokloniti svoje poverenje. Napokon, čak i ukoliko prihvati poziciju božanske objave, za Avgustina čovek time nije odrešen od zahteva da sopstveno biće živi i ispoljava u punoj meri; u konačnom, to podrazumeva i dodatni zahtev da sopstvene saznajne sposobnosti realizuje u novim i neobičnim okolnostima.

Ovaj rad posvećen je jednoj od transformacija filozofije koja svoje poreklo ima u ovakvom Avgustinovom prihvatanju njenog smisla i upotrebe. Reč je o problemu koji istinski okupira sve Avgustinove napore – o pitanju šta (ili ko) je to čovek, te kako se treba odnositi spram njegovog, odnosno sopstvenog bivstvovanja. Budući da je sveti Avgustin hrišćanski mislilac, odgovor na ovo pitanje podrazumeva uvek otvoreni horizont odnosa ljudskog bivstvovanja i suštine prema onom božanskom, prema Bogu od koga su oni i potekli. U tom smislu Avgustinov konačni odgovor na ovo pitanje relativno je jednostavan i poznat: čovek je stvoren od Boga i prema njegovoj slici, te stoga njegovo biće uvek upućuje natrag ka svom poreklu i van tog odnosa ne može se ispravno razumeti. Drugim rečima, način bivstvovanja čoveka bitno je određen njegovim odnosom prema Bogu, kako na ontološkoj ravni – u pogledu činjenice da je njegovo biće u sopstvenom postojanju zavisno od drugog bića višeg ontološkog ranga, tako i na ravni svakodnevnog iskustva sopstvenog *biti*, te niza mogućih perspektiva njegovog zahvatanja, iskušavanja i oblikovanja, od kojih se *ontološki* ispravnom pokazuje samo jedna – svesno i egzistencijalno preuzimanje odnosa prema Bogu kao načina sopstvenog bivstvovanja.

U ovom radu posvetićemo se analizi načina na koji je Avgustin u pojmovnoj i uže filozofskoj artikulaciji pokušao da zahvati ovako razumljen odgovor na pitanje o načinu bivstvovanja čoveka. Naime, nov hrišćanski sadržaj odgovora na ovo tradicionalno filozofsko pitanje u Avgustinovom slučaju podrazumevao je, a upravo zbog pozitivnog stava prema filozofiji, i transformaciju smisla i uloge nekih od najvažnijih metafizičkih pojmova antičke filozofije. U tom pogledu najpre se ističe Avgustinov odabir pojma *esse*, koji postaje centralni pojam njegove metafizike, kao i posledično isticanje identiteta kao osnovne forme iskaza ne samo u uže logičkom, već i u metafizičkom, te šire filozofskom smislu. Navedena Avgustinova rešenja u velikoj meri odredila su potonji razvoj srednjovekovne filozofske misli, te kao takva postala ključni aspekt onoga što savremena filozofija imenuje tradicionalnom metafizikom.

BIVSTVOVANJE KAO *ESSE*: VIŠEZNAČNOST TEMELJNOG POJMA

Kao temeljni pojam Avgustinove filozofije nesumnjivo se izdvaja pojam *esse* – latinska reč koja označava glagol *biti*; u svetlu tog porekla mi ćemo kao prevod Avgustinovog *esse* koristiti pojam bivstvovanje. Avgustinovo *esse*, naime, ne predstavlja prosto neko apstraktno i glagolsko „biti”, niti ono, zapravo, označava bilo šta apstraktno. Naprotiv, ovaj pojam oznaka je za samog Boga, u meri u kojoj se on razumeva kao onaj koji postoji, te kao ono biće koje – za razliku od svih ostalih bića – u svom postojanju ne zavisi ni od čega drugog. Formulacije koje Avgustin koristi kada je reč o *esse* Boga su, između ostalih, sledeće: *vere esse* (istinsko), *proprie esse* (u punom smislu, svojstveno), *primitus esse* (izvorno), *simpliciter esse* (apsolutno, neuslovljeno), *summe esse* (najviše).³

Iako Avgustin ne smatra da je konačni i prolazni ljudski razum⁴ u stanju da potpuno pojmi Boga i način njegovog *biti*,⁵ pojam *esse* odabran je kao onaj koji u okvirima ograničenih ljudskih mogućnosti u najvećoj meri pogađa takav predmet promišljanja. U poređenju sa saznanjem natprirodnog karaktera, koje je za hrišćanskog mislioca otvoreno putem otkrovenja i božanske reči, pojam *esse* predstavlja ljudsku reč o onome što je sam Bog o sebi rekao Mojsiju – „ja sam onaj koji jesam”.⁶ Tako Avgustin kaže: „Što se pak vlastito govori o Bogu i ne nalazi ni u jednom stvorenju, to rijetko izriče božansko Pismo. Takvo je ono što je kazano Mojsiju 'ja jesam koji jesam' kao i ovo: 'Onaj koji jest, poslao me k vama' (Izl 3, 14)”.⁷

Razumevanje pojma *esse* kod Avgustina, stoga, mora uvažiti svojevrsnu ontološku diferenciju – ili svojevrsnu nivelaciju iste. Naime, ovim pojmom ukazuje se na jedno biće – Boga, ali je za ljudsko poimanje takvo biće otvoreno najpre preko činjenice da ono *jeste*, da ono ima svoje *biti*. Ova specifična dualnost načina na koji se Bog pojavljuje kao predmet ljudskog razuma istovremeno otvara i prikriva ontološku diferenciju: iako je reč o *jednom* biću, ono se kao specifično biće ističe u pogledu na ono što je za sva pojed-

³ Up. Anderson, J. F., *St. Augustine and Being: A Metaphysical Essay*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1965, str. 16. Avgustin Boga filozofski imenuje kao *ipsum esse, ipsum proprie esse*, te kao *Idipsum*. Up. Marion, J.-L., „*Idipsum: The Name of God According to Augustine*”, u: G. E. Demacopoulos, A. Papanikolaou (eds.), *Orthodox Readings of Augustine*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 2008, str. 173-174.

⁴ Up. Avgustin, A., „O slobodnoj volji”, str. 144, 148.

⁵ Up. Gilson, E., *Christian Philosophy: an Introduction*, PIMS, Toronto, 1993, str. 43.

⁶ Up. Teske, R. J., *To Know God and the Soul: Essays on the Thought of Saint Augustine*, CUA Press, 2008, str. 123; Anderson, J. F., *St. Augustine and Being*, str. 20.

⁷ Avgustin, A., *Trojstvo, Služba Božja*, Split, 2009, str. 248.

načna bića zajedničko – u pogledu na to da ono *jeste*. U tom smislu pojam *esse*, primenjen na Boga, figurira i kao filozofski ekvivalent biblijskom imenovanju – skoro kao vlastito ime, i kao pojam kojim se naznačava način bivstvovanja određenog bića.

Drugim rečima, ovaj pojam u svojoj filozofskoj upotrebi kod svetog Avgustina izvorno je postavljen ne kao jednoznačan, već kao višeznačan. Smerovi njegovog značenja se, međutim, ne razvijaju u pogledu na ono što je ovim pojmom označeno (u pogledu na samog Boga), već spram *načina označavanja* jednog i istog referenta. I kao filozofsko ime za Boga, i kao pojmovna naznaka načina božanskog *biti*, pojam *esse* upućuje na isto, budući da se iz perspektive konačnog ljudskog razuma sam Bog zahvata kao neraskidivi preplet jednog bića i načina njegovog bivstvovanja, bez mogućnosti njihove dalje pojmovne diferencije. Do sličnog suda, iako na drugačiji način, kasnije će doći i Toma Akvinski (Thomas Aquinas) u svom čuvenom stavu da je odgovor na pitanje o *essentia*, o suštini Boga, upravo njegovo *esse* – njegovo bivstvovanje.

Ipak, iako svoje razrešenje ne može dobiti u pogledu na svoje označeno, Boga, činjenica višeznačnosti pojma *esse* ovde ima značajnu funkciju. Naime, polazeći od nerazlučivosti dva smera značenja pojma u pogledu na referenta, razrešenje višeznačnosti moramo tražiti vraćanjem na samu konstituciju ovog pojma, koja pripada ljudskom razumu. Drugim rečima, pojam *esse* nije doktrinarno legitimisano ime za Boga, već je on posledica upotrebe ljudskog razuma i sasvim konkretnog ljudskog čina odluke u tom pogledu – u ovom slučaju Avgustinovog. U tom smislu, kako smo videli, i sve manjkavosti upotrebe ovog pojma moramo u krajnjem pripisati njegovom ljudskom i razumskom poreklu.⁸ Sa druge strane, uprkos tim manjkavostima, način na koji ovaj pojam *de facto* funkcioniše u upotrebi za koju je namenjen povratno svedoči nešto o samom razumu i njemu pripadnim okvirima saznanja.

Višeznačnost pojma *esse*, tako, treba razumeti u dva osnovna smisla. Sa jedne strane, višeznačnost je pripadna ovom pojmu čak i u pogledu njegove osnovne upotrebe, vezane za filozofsko oslovljavanje Boga. Imajući to u vidu, možemo zaključiti ne samo da Bog suštinski prevazilazi moći razumskog saznanja, već i da je, u pogledu na temeljne pojmove kojima se rukovodi, naše saznanje uvek u poziciji raspolućenosti, razmaka – a ne čvrsto postavljenog identiteta i jednoznačnosti.⁹ Mogućnost da se takav razmak prevaziđe i da se uspostavi razumu shodna pojmovnost jasnih definicija i precizne semantike, stoga, ne vodi u smeru samih temeljnih pojmova – u ovom slučaju pojma *esse*

⁸ Up. Peters, J. R., *Logic of the Heart*, str. 71-72.

⁹ Up. Marion, J.-L., *In the Self's Place. The Approach of Saint Augustine*, Stanford University Press, Stanford, 2012, str. 128-129.

– već u smeru onoga što se na osnovu tih pojmova razume i pokazuje kao spoznato. U prvom smislu, to bi značilo da pitanje o višeznačnosti može zadobiti svoj jednoznačni odgovor samo vraćanjem na poziciju ljudskog razuma, koji i konstituiše višeznačni pojam; ovaj korak unazad, međutim, podrazumeva iskorak od bića koje je ontološki nezavisno ka biću koje je ontološki uslovljeno. U drugom smislu, pak, to znači da se i poreklo ove temeljne višeznačnosti pojma *esse* može razrešiti tek s obzirom na rasplitanje samih višeznačnosti, koje, sa svoje strane, ne počivaju na ontološkom karakteru samog čoveka – već na njegovoj svesti o razlikama načina postojanja svih drugih bića o kojima zna da jesu, uključujući tu i Boga.

Jednostavnije rečeno, iako je u pitanju temeljni pojam, koji prevashodno označava samog Boga, pojam *esse* se u Avgustinovoj misli koristi i kao naznaka za bivstvovanje stvorenih bića – kako čoveka, tako i svih ostalih. Na taj način njegova izvorna višeznačnost pokazuje se u dodatnom svetlu: on je višeznačan 1) s obzirom na označavanje samog Boga – kao filozofsko ime za jedno biće i kao pojmovna naznaka za njegovo bivstvovanje; zatim, 2) s obzirom na označavanje fundamentalno različitih načina bivstvovanja poznatih bića (Bog – stvorenje, večno – vremenito, nematerijalno – materijalno);¹⁰ te, konačno, 3) s obzirom na označavanje različitih načina bivstvovanja bića koja su vremenita i stvorena (čovek/ovca/kamen).¹¹ Za sva navedena bića, uprkos njihovim razlikama, važi da ona jesu, da imaju svoje *biti* – u tom pogledu pojam *esse* predstavlja pokušaj da se ova množina načina „biti” eksplicira s obzirom na ono što je uopšte čini razumljivom.

S obzirom na prethodno rečeno i imajući u vidu doktrinarna uverenja samog Avgustina, moramo zaključiti da primarni smisao, upotreba i značenje pojma *esse* nesumnjivo pripadaju filozofskom označavanju Boga. Naime, kao što samo postojanje Boga predstavlja uzrok postojanja stvorenih bića, tako i njihovi načini onog *biti* ukazuju na neki dublji temelj s obzirom na koji se to značenje uspostavlja – na izvorno značenje koje pojam *esse* ima u slučaju Boga. Ili, drugačije rečeno, istinski razumeti način na koji postoji bilo koje pojedinačno biće, uključujući tu i čoveka, uvek podrazumeva uvid u to da takvo biće ne postoji po sebi, već kao stvoreno – u neposrednoj ontološkoj zavisnosti od svog tvorca.

Činjenica da se ta poslednja tačka značenja pojma *esse* i sama nalazi u svojevrsnoj neidentičnosti ne menja na stvari, jer ono što ovde uspostavlja jedan i jedinstveni fokus smisla nije poslednja tačka referencije, Bog, već sama organizacija celine odnosa u kojima stvorena bića *jesu*, odnosa koji su uvek jednodimenzionalno usmereni na Boga. Drugim rečima, ovde je reč o tome da

¹⁰ Up. Anderson, J. F., *St. Augustine and Being*, str. 17-18.

¹¹ Up. Augustin, A., „O slobodnoj volji”, str. 135-136.

se, uprkos razlikama u načinima na koje se pojedinačna stvorena bića pokazuju u svom *biti*, sva ona razumskom uvidu raskrivaju kao bića koja su fundamentalno i ontološki upućena na Boga – u tom pogledu, sva ona se ontološki raskrivaju u jednoznačnom smislu ontološke zavisnosti. Upravo ovaj jednoznačni smisao zavisnosti, stoga, predstavlja i mesto legitimacije „jedinstva u mnoštvu” upotrebe pojma *esse*.

Konačno, jedinstveni smisao upotrebe pojma *esse* u Avgustinovoj misli određen je i prethodno pomenutom konstatacijom da sva ova bića, bez obzira na svoje razlike, fundamentalno *jesu* – imaju svoje *biti*. U tom pogledu pojam koji je komplementaran pojmu *esse*, a koji jasno ocrta domen njegove upotrebe, predstavlja pojam *nihil* – ništa. Budući da Bog stvara *ex nihilo*, pojam *nihil* je doslovna suprotnost pojmu *esse*, i to u pogledu na njegovo osnovno značenje – u odnosu na *esse* Boga.¹² *Nihil*, međutim, ne ograničava *esse* Boga, već ukazuje na horizont *esse* njegovih stvorenja: *esse* Boga, kao puno *biti*, posve je razdvojeno od potpunog ništa, s njim nespojivo jer je njegova suprotnost. Sa druge strane, međutim, ono što Bog stvara stvoreno je *ex nihilo* – dakle, ne pukim izlivanjem božanskog *esse*, već putem konstituisanja razlike između Boga i stvorenja.¹³ Pojam *nihil*, stoga, predstavlja označavanje onog jaza koji postoji između stvoritelja i stvorenog, te je kao takav uključen u značenje *esse* stvorenja – ali ne i u značenje *esse* Boga. Stvorena bića mogu biti i ne biti, njihovo *esse* nije po sebi potpuno, već zavisno od božanskog čina stvaranja; utoliko njegovo biće uključuje i naznaku onog *nihil*.

Višeznačnost pojma *esse* se, tako, pokazuje u svojoj pravoj konstituciji: iako se isti pojam može koristiti i za stvorena bića i za Boga, on nema isto značenje u te dve upotrebe. U slučaju stvorenja možemo govoriti o fundamentalnoj razlici upisanoj u ovakvu upotrebu pojma *esse*: ona se očituje u raspolućenosti na *biti* (*esse*) i *ništa* (*nihil*), pri čemu ništa (*nihil*) predstavlja uslov mogućnosti te razlike. Sa druge strane, u slučaju Boga nema takvog uslova mogućnosti, te smo, zajedno sa Avgustinom, prinuđeni da govorimo o *identitetu* božanskog *esse*.

VIŠEZNAČNOST POJMA *ESSE* I IDENTITET

Opozicija koju smo uspostavili u prethodnom poglavlju rada između razlike i identiteta, *esse* stvorenih bića i *esse* Boga, ukazuje na domen otvoreniji za razumsko istraživanje od domena same božanske prirode. Reč je, naravno, o domenu stvorenih bića, kojima pripada i sam čovek, zajedno sa svojim ko-

¹² Up. Vaught, C. G., *Access to God in Augustine's Confessions, Books X-XIII, Books 10-13*, SUNY Press, New York, 2012, str. 114-115.

¹³ Up. Marion, J.-L., *In the Self's Place*, str. 246.

načnim i promenljivim razumom. Upravo činjenica da je ljudski razum i sam promenljiv i konačan uslovljava sve probleme u vezi sa razumevanjem nepromenljive i večne prirode Boga, njegovog *esse*.¹⁴ Otuda se sva Avgustinova rešenja moraju razumeti ne kao fiksirana i potpuna, već kao pokušaji koji nužno promašuju svoj referent – ali koji istovremeno pogađaju svoje poreklo, ljudski razum. Avgustinov napor bi se, dakle, sastojao ne u pronalaženju konačne metafizičke istine o *esse* Boga,¹⁵ već o pronalaženju ispravne, a čoveku dostupne upotrebe onog najvišeg u njemu, razuma, kada je reč o Bogu kao nužnom predmetu njegovih promišljanja.

Kako smo videli, stvorena bića imaju *esse* različito od božanskog, ali identično u pogledu njegovog osnovnog smisla, koji deli svako od njih. Ovaj zajednički smisao *esse* stvorenja Avgustin označava pojmovima vremenitosti, prolaznosti, konačnosti, te ga suprotstavlja *esse* Boga, koje je večno i nepromenljivo. Komplementarno opoziciji *esse* Boga i *nihil*, Avgustin u pogledu stvorenja govori i o opoziciji *esse* i *non esse*: pojam *non esse* upravo je vezan za vremenitost i prolaznost stvorenja, za činjenicu da ona nastaju i nestaju u vremenu.¹⁶ Pojam *non esse*, stoga, ima ograničenu upotrebu: on se ne može primeniti na Boga, niti direktno povezati sa njim, budući da – za razliku od apsolutne ništavnosti, pojma *nihil* – u svom smislu i upotrebi zavisi od *esse* stvorenja i ukazuje na njega.

Drugim rečima, stvorena bića i jesu (*esse*) i nisu (*non esse*) već prema svojoj prirodi; ona nastaju, menjaju se i nestaju u vremenu. Pojam *non esse*, tako, ima temporalni smisao jednako kao i upotreba pojma *esse* u slučaju stvorenja – budući da Bog nije u vremenu, ovaj pojam se ne može se dovesti u vezu sa *esse* Boga. Konačno, analogija odnosa *esse* Boga/*nihil* i *esse* stvorenja/*non esse* utvrđena je Avgustinovim uverenjem da zlo, nepostojanje i slično treba razumeti kao lišenost (*privatio*) bivstvovanja,¹⁷ odnosno *esse*: u prvom slučaju *nihil* je onda apsolutna lišenost apsolutnog bivstvovanja Boga, dok je *non esse* relativna lišenost relativnog bivstvovanja stvorenja.

Ipak, ova analogija je samo formalno ispravna – u konkretnom konstituciji navedenih pojmova kod Avgustina funkcioniše sa nešto izmenjenim značenjem. Naime, kako smo već videli, *nihil* ni u kom pogledu ne uslovljava i ne ograničava *esse* Boga; otuda je njemu samo formalno suprotstavljen – iz perspektive ljudskog razuma. Naprotiv, pojam *nihil* upućuje na način bivstvo-

¹⁴ Up. Ayres, L., *Augustine and the Trinity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, str. 204-205; Marion, J.-L., „*Idipsum*: The Name of God According to Augustine”, str. 183-184.

¹⁵ Up. Marion, J.-L., „*Idipsum*: The Name of God According to Augustine”, str. 179-180.

¹⁶ Up. Vaught, C. G., *Access to God in Augustine's Confessions*, str. 159; Августин, А., *Исповести*, прев. Т. Ђурин, ИКЗС, Сремски Карловци – Нови Сад, 2018, str. 168.

¹⁷ Up. Августин, А., *Исповести*, str. 173-174.

vanja stvorenja, koja nastaju *ex nihilo*, te je on upisan u smisao njihovog *esse*. Kako onda treba razumeti odnos između pojmova *nihil* i *non esse*, a s obzirom na *esse* stvorenja? Tretirati *non esse* kao partikularnu implikaciju univerzalnog *nihil* bilo bi pogrešno, jer u području lišenosti razum ne može da uspostavi sopstveni poredak. Podjednako, tretirati *non esse* kao ontološku posledicu onog *nihil* kao uzroka bilo bi još pogrešnije,¹⁸ jer bi se time ništa uspostavilo kao zaseban i naporedni metafizički princip pored božanskog *esse* – mogućnost koja otvorena u manihejskim učenjima, čijim je napuštanjem Avgustin načinio prvi korak ka hrišćanstvu.

Odnos *nihil* i *non esse* pre treba razumeti kao posledice već prihvaćene višeznačnosti pojma *esse*, odnosno kao formalne rezultate nesavršenih pokušaja ljudskog razuma da se izbori sa njom. U svom osnovnom smislu, oba pojma su, kako smo videli, vezana za *esse* stvorenja; u svojim razlikama, oni ukazuju na činjenicu da stvorena bića kao takva nemaju u sebi osnov svog *biti* (*nihil*), odnosno na činjenicu da, čak i u meri u kojoj postoje, ona nisu oslobođena nepostojanja, da se menjaju i uvek ostaju neidentična sebi (*non esse*) – da su vremenita.¹⁹ Svakako, jedino biće koje je u stanju da pojmi ovakav karakter bivstvovanja stvorenih bića je čovek, i to polazeći od ispitivanja samog sebe – kako to Avgustin pokazuje u *Ispovestima*. Ipak, navedeno ne menja na stvari: stvorena bića su vremenita, ona suštinski i jesu i nisu, te se značenje njihovog *esse* od božanskog razlikuje upravo po tome što podrazumeva nužnu ontološku vezu *esse* i *non esse*. Nešto slobodnije mogli bismo reći da je značenje pojma *esse* kod stvorenja konstituisano kao *esse-i-non esse*.

Na osnovu prethodnih analiza čini se jasnim naše prethodno tvrđenje da je pojam *esse* u upotrebi vezanoj za stvorenja postavljen kao ukazivanje na princip razlike. Drugačije u Avgustinovoj filozofiji ne bi ni moglo biti, budući da bi suprotno – postavljanje principa razlike u *esse* Boga – podrazumevalo ili poricanje apsolutnog karaktera njegovog bivstvovanja, ili, ukoliko bi bilo vezano uže za čin stvaranja, uspostavljanje problematičnog kontinuiteta između *esse* Boga i *esse* stvorenja. Princip razlike, nesumnjivo, uspostavljen je činom božanskog stvaranja, budući da je tim činom ostvaren domen bivstvovanja unutar kog razlika ima svoje mesto, te koji se kao različit pokazuje povratno, spram Boga. Ipak, iako čin stvaranja uspostavlja princip razlike, on sam nije njim prožet, niti njim konstituisan: pre stvaranja postoji samo večnost.²⁰

¹⁸ Up. Isto, str. 163.

¹⁹ Up. Marion, J.-L., „*Idipsum*: The Name of God According to Augustine”, str. 181; Drever, M., *Image, Identity, and the Forming of the Augustinian Soul*, Oxford University Press, Oxford, 2013, str. 32.

²⁰ Up. Августин, А., *Исповесту*, str. 290.

Shodno navedenom, za božansko *esse* sada možemo s pravom vezati samo princip identiteta, oličen i u prethodno pomenutom biblijskom „ja sam onaj koji jesam”. Bog se, tako, razumom može zahvatiti samo kao biće koje je sebi identično, neslično bilo kom drugom biću i pojmljivo isključivo s obzirom na sebe samo (stoga, čovekovom poimanju nedostupno).²¹ Međutim, ovu razumu zatvorenu perspektivu veze božanskog *esse* i principa identiteta Avgustin ipak vešto koristi kako bi objasnio posve grčki problem jedinstva u mnoštvu kada je reč o stvorenom svetu. Naime, za stvoreni svet prethodno smo utvrdili da je određen principom razlike; nasuprot tome, jedinstvo dato u tim razlikama, a oličeno u razumskoj mogućnosti stvaranja pojmova i određenja suštine (*essentia*) stvorenih bića, Avgustin će opravdati upravo pozivanjem na višeznačnost pojma *esse* u njegovoj dvostrukoj upotrebi.

Reći da stvorena bića imaju sopstveno *esse*, ma kakvog karaktera ono bilo, za Avgustina znači reći da njihovo *esse* stoji u nužnom odnosu sa *esse* Boga, osnovnim i primarnim smislom tog pojma. Nužna veza se ovde, naravno, odnosi na ontološku zavisnost, na činjenicu da stvorenja svoje *biti* imaju zbog božanskog čina stvaranja, a ne po sebi. Ipak, uprkos svim razlikama, to za Avgustina znači da se nešto od smisla i upotrebe pojma *esse* u pogledu na Boga održava i u slučaju njegove upotrebe u vezi sa stvorenjima: u suprotnom ne bi bilo osnova za odabir istog pojma.²²

U konkretnom, radi se upravo o principu identiteta: na primer, uprkos mnoštvu sećanja na sopstveno biće u svim periodima njegovog života, sećanjima koja nude različite verzije Avgustinove ličnosti, Avgustin je ipak u poziciji da uspostavi jedinstveni smisao kako sopstvene ličnosti, tako i svog postojanja; napor takvog ujedinjenja sopstva pokazan je i u svojim osnovama obrazložen u *Ispovestima*. Slično se može reći i za druga bića, različita od samog Avgustina, jer je i njihovo jedinstvo – uprkos svim razlikama putem kojih se pokazuju za pojedinačna čula i unutrašnje čulo – dato razumu preko uspostavljanja jasnih pojmovnih diferencija.²³ Konačno, tek svest o identitetu nekog bića sa samim sobom, uprkos svim razlikama kroz koje ono u svom postojanju prolazi, omogućava da uopšte pojмимо vremeniti i prolazni karakter stvorenja, odnosno njihovu osnovnu razliku spram Božanskog *biti*.

Navedeno nas ostavlja u donekle paradoksalnom položaju: sa jedne strane, tvrdili smo da su stvorena bića vremenita, prolazna i promenljiva, te samim tim uvek neidentična sebi. Sa druge strane, prethodne analize dovele su

²¹ Up. Teske, R. J., *To Know God and the Soul*, str. 39-40.

²² Odabir je, naravno, lično Avgustinov – on nije njemu unapred zadat, ni nametnut. Utoliko višeznačnost pojma *esse* treba razumeti kao specifično Avgustinovu strategiju rešavanja navedenih problema.

²³ Up. Drever, M., *Image, Identity, and the Forming of the Augustinian Soul*, str. 23-24.

nas do zaključka da ona moraju biti sebi identična u promenama, odnosno da se upravo kao takva i poimaju. Navedeni paradoks Avgustin rešava upravo putem višeznačnosti pojma *esse*: iako prolazna i promenljiva, stvorena bića ipak *jesu*, te upravo stoga što jesu mogu biti razumljena kao individualna i jedinstvena, pojedinačna vremenita bića.

Razrešenje paradoksa počiva na transformaciji tradicionalnog filozofskog gesta koji princip identiteta smešta u suštinu (uglavnom formu) nekog bića, a koji podrazumeva da se njegovo jedinstvo u razlikama može obrazložiti s obzirom na njega samog, pozivanjem na to *šta* takvo biće jeste. Avgustin će, međutim, ovaj temelj identiteta pomeriti sa onoga *šta* dato biće jeste na to *šta* dato biće *jeste*. Drugim rečima, posmatrano samo po sebi, stvoreno biće ne može biti temelj sopstvenog identiteta, baš kao što ne može biti ni osnov sopstvenog postojanja. U meri u kojoj ono ima svoj identitet, ono samo nije uzrok tome – njegov identitet počiva na apsolutnom idenitetu, odnosno na *esse* Boga, koji je sebi identičan.

Dakle, tek s obzirom na činjenicu da je sebi neidentično, odnosno da je u svom *esse* upućeno na *esse* Boga, stvoreno biće može da bude ono samo, odnosno da ima sebe i svoju suštinu – svoje *šta*. Avgustin kaže: „Ono što se mijenja, ne zadržava samo *esse*. I ono što se može promijeniti, mada se ne mijenja, može ne biti što je bilo. Zato samo ono što se ne samo ne mijenja, nego se uistinu uopće ne može mijenjati bez straha zavrjeđuje da se najistinitije nazove *esse*”.²⁴ U tom pogledu možemo parafrazirati Sartra (J.-P. Sartre): kada je reč o stvorenim bićima, *esse* prethodi *essentia* (ne u poretku vremena, već u ontološkom poretku).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pitanje odnosa *esse* i identiteta u Avgustinovoj metafizici – ukoliko ova Avgustinova promišljanja uopšte s pravom mogu biti tako označena – u prethodnim analizama postavili smo s obzirom na veze i razlike između Boga i stvorenja. Za ovu strategiju odlučili smo se sa ciljem da pojasnimo smisao višeznačne upotrebe i konstitucije centralnog Avgustinovog pojma *esse*: u tom pogledu fokus našeg istraživanja usmeren je ka stvorenju, budući da je osnovna nit našeg tumačenja pojma *esse* usmerena na činjenicu da je ovaj pojam posledica rada ljudskog razuma.

Istovremeno, međutim, moramo pomenuti da navedeni pojmovni odnos, *esse* i identitet, ima odlučujući značaj i u više teološkim Avgustinovim raspravama, posebno u *De Trinitate*. Naime, hrišćanski Bog kao takav nije samo jedan, već i trojičan – otuda se pitanje božanskog *esse* i identiteta može posta-

²⁴ Augustin, A., *Trojstvo*, str. 383.

viti i kao pitanje identiteta – i *esse* – tri božanske ličnosti. U ovom radu mi se nismo bavili navedenom perspektivom, ne samo zbog toga što bi njena razrada zahtevala zasebnu studiju, već i zbog toga što bi takva studija morala biti vođena sasvim drugačijim tumačenjem.

Naime, kada je reč o trojičnosti Boga, takva „višeznačnost” pojma predstavlja problem koji se za Avgustinovo filozofsko razmatranje ne pojavljuje iz same upotrebe razuma, već posredovano otkrovenjem. Drugim rečima, ova natprirodna „višeznačnost” prevazilazi razum i uvek ostaje izvan njegovog domašaja. Čak i kada pokušava da ponudi njeno valjano tumačenje, kao što je to slučaj sa spisom *De Trinitate*, Avgustin sam – odnosno njegov razum – nije izvor višeznačnosti, te otuda i ne može u punoj meri da prodre u njen smisao. „Višeznačnost” trojstva i višeznačnost *esse* dva su različita poligona problema višeznačnosti: prvi nas upućuje ka onome o čemu se ne može do kraja ni misliti ni govoriti, ali se prema njemu moramo odnositi; drugi je, bar u meri svoje konstitucije i porekla, otvoren za razum i filozofiju.

Pojam *esse* je, dakle, filozofski pojam koji Avgustin koristi kako bi filozofski eksplicirao fundamentalno hrišćansko učenje o tome da je celina stvarnosti konstituisana odnosom darivanja bivstvovanja, činom stvaranja: ovaj čin uspostavlja nepremostivu razliku između stvoritelja i stvorenja, te istovremeno predstavlja jedini most preko tako uspostavljene provalije. Otuda, po našem mišljenju, pojam *esse* treba razumeti kao pojam koji zapravo referira na odnos između Boga i stvorenja, odnosno koji eksplicira ono što stoji između njih. U tom smislu višeznačnost ovog pojma, koju smo u radu pokušali predstaviti, centralna je njegova odlika: on, dakle, ne referira primarno ni na jedan od relata ovog odnosa – ni na Boga, ni na stvorenja – već na samu relaciju, te utoliko nužno mora biti višeznačan.

Preciznije rečeno, izvesno je da je od dve osnovne varijante pojma *esse* njegov božanski smisao za Avgustina primaran i u pogledu upotrebe i u pogledu značenja. Ipak, takav njegov primat ljudskom razumu vidljiv je tek s obzirom na relaciju darivanja bivstvovanja/božanskog stvaranja, te je stoga i sekundaran u odnosu na nju. Navedeno treba razumeti isključivo s obzirom na to da o pojmu *esse* ovde govorimo kao o pojmu ljudskog razuma, filozofskom pojmu, kojim se paradoksalno pokušava zahvatiti ono što je razumu na razmatranje dato iz izvora koji ga prevazilaze.

Imajući prethodno u vidu, možemo zaključiti da je ovako shvaćen pojam *esse* zaista centralni pojam Avgustinove metafizike, u smislu da su sva druga pojmovna rešenja pripadna ovom registru izvedena s obzirom na njega, uključujući tu i mnogobrojna pretumačenja tradicionalnih pojmova Aristotelove prve filozofije. U tom smislu, na primer, u spisu *De Trinitate* Avgustin jasno razlikuje pojmove *substantia* i *essentia*, dajući primat pojmu *essentia*: pre-

ma njihovom etimološkom poreklu, smatra Avgustin, *substantia* se izvodi od *subsistere*, dok se *essentia* izvodi od dominantnog *esse*.²⁵ Štaviše, u istom spisu Avgustin je izričit u pogledu toga da *substantia* ne može biti pojam relacije: „besmisleno je kazati da je supstancija odnosni pojam jer svaka zbilja subzistira u odnosu na sebe. Koliko više Bog?"; odmah zatim, međutim, on nastavlja: „u pravome se smislu supstancijama zovu zbilje koje su promjenljive i nisu jednostavne”.²⁶

Rasprava o mogućoj upotrebi pojma supstancije i Aristotelovih kategorija pri oslovljavanju Boga jedna je od najinteresantnijih i najkompleksnijih u Avgustinovoj misli;²⁷ u punom smislu to po Avgustinu nije moguće. Stoga, kada to činimo, kao što je to slučaj čak i u *Bibliji*, a i kod Avgustina, reč je o metaforičnoj – dakle, ne pravoj – upotrebi reči.²⁸ Reč je, dakle, o upotrebi jezika koja je primerena čoveku, stvorenju, a ne samom Bogu kao referentu takvog govora. Shodno tome, Avgustin zaključuje: „Ipak, bilo da Boga nazovemo esencija, što se u pravome smislu rekne, ili supstancija, što je netočan govor, jedno se i drugo kaže u posvemašnjemu smislu, a ne kao odnos prema nečemu”.²⁹

Pojmove esencije i supstancije, kao i pripadnih kategorija, tako moramo posmatrati iz perspektive pojma *esse*. Svi ovi pojmovi se u Avgustinovoj misli jednako upotrebljavaju i za oslovljavanje Boga (sa više ili manje legitimnosti) i za oslovljavanje stvorenja; mogućnost takve njihove upotrebe, prema našem sudu, počiva na već pomenutom oslanjanju na konstitutivni čin stvaranja, koji pojam *esse* prvenstveno i naznačava svojom višeznačnošću. Kako je, onda, moguće pomiriti našu tezu o odnosu Bog/stvorenje kao primarnom referentu pojma *esse* i eksplicitni Avgustinov stav da supstancija – a sledstveno i ostali navedeni pojmovi – nisu relacioni pojmovi? Čini se da rešenje ovde ne možemo tražiti u pukom poricanju odnosa i vezivanju ovih pojmova za Boga kao njihovog primarnog referenta, budući da Bog, kao što smo više puta naglasili, prevazilazi okvire našeg razuma i saznanja, a posebno okvire našeg jezika.

U tom smislu rešenje pre treba tražiti u preciznom tumačenju Avgustinovog iskaza: prema našem sudu, on cilja na samo jedan od smerova značenja pojmova *substantia*, *essentia*, te konačno i *esse* – u smeru Boga kao jednog od njima zahvaćenih referenata. Ukoliko, naime, govorimo samo o Bogu, jasno je da smisao takve upotrebe jezika ne zavisi ni od čega drugog, te ne za-

²⁵ Up. Augustin, A., *Trojstvo*, str. 425; Ayres, L., *Augustine and the Trinity*, str. 201-202.

²⁶ Augustin, A., *Trojstvo*, str. 425, 426.

²⁷ Više o tome videti u: Ђурин, Т., Поповић, У., „Тринаест књига Августинових Исповести”, у: Августин, А., *Исповести*, str. 21-22, 28-29.

²⁸ Up. Ayres, L., *Augustine and the Trinity*, str. 216.

²⁹ Augustin, A., *Trojstvo*, str. 426.

hteva „odnos prema nečemu”. Ukoliko, međutim, pažnju obratimo na uslove mogućnosti bilo kakvog govora o Bogu i stvorenju, možemo smatrati da su centralni metafizički pojmovi tek otvoreni u horizontu odnosa stvorenja prema Bogu – horizontu koji je, povratno, i sam otvoren od strane Boga činom stvaranja. Krug koji se ovde nazire posledica je ne samo prolazne i nesavršene prirode ljudskog razuma, već i ontološke upućenosti čoveka na Boga – upućenosti koju, Avgustinovim rečima, vremenito biće može ostvarivati samo u postojanom „iznova i iznova”.³⁰

LITERATURA

- Anderson, J. F., *St. Augustine and being: A Metaphysical Essay*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1965.
- Августин, А., *Исповести*, прев. Т. Ђурин, ИКЗС, Сремски Карловци – Нови Сад, 2017.
- Augustin, A., „O slobodnoj volji”, u: S. Kušar (ur.), *Srednjovjekovna filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Augustin, A., *Trojstvo*, Služba Božja, Split, 2009.
- Ayres, L., *Augustine and the Trinity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Drever, M., *Image, Identity, and the Forming of the Augustinian Soul*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Ђурин, Т., Поповић, У., „Тринаест књига Августинових Исповести”, у: Августин, А., *Исповести*, прев. Т. Ђурин, ИКЗС, Сремски Карловци – Нови Сад, 2017.
- Gilson, E., *Christian Philosophy: an Introduction*, PIMS, Toronto, 1993.
- Marion, J.-L., „*Idipsum*: The Name of God According to Augustine”, у: G. E. Demacopoulos, A. Papanikolaou (eds.), *Orthodox Readings of Augustine*, St. Vladimir’s Seminary Press, New York, 2008.
- Marion, J.-L., *In the Self’s Place. The Approach of Saint Augustine*, Stanford University Press, Stanford, 2012.
- Peters, J. R., *Logic of the Heart, The: Augustine, Pascal, and the Rationality of Faith*, Baker Academic, 2009.
- Teske, R. J., *To Know God and the Soul: Essays on the Thought of Saint Augustine*, CUA Press, 2008.
- Vaught, C. G., *Access to God in Augustine’s Confessions, Books X-XIII, Books 10-13*, SUNY Press, New York, 2012.

³⁰ Августин, А., *Исповести*, str.160.

UNA POPOVIĆ
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

ESSE AND IDENTITY: ST. AUGUSTINE ON BEING

Abstract: St. Augustine's metaphysical thought is oriented around the concept of esse, i.e. around the concept of being. St. Augustine used this term as a philosophical indication of the God, but he also applies it to the creatures. The equivocality of the concept of esse is in the center of the analysis in this paper: it is analyzed the view of God as the referent of the term, and in terms of the origin of its constitution in human reason. I argue that the equivocality is the critical and constitutive feature of Augustine's notion of esse, and that, consequently, the identity of the divine esse is its condition of possibility.

Keywords: esse, identity, St. Augustine, being, equivocality

Primljeno: 24.02.2018.

Prihvaćeno: 14.05.2018.